

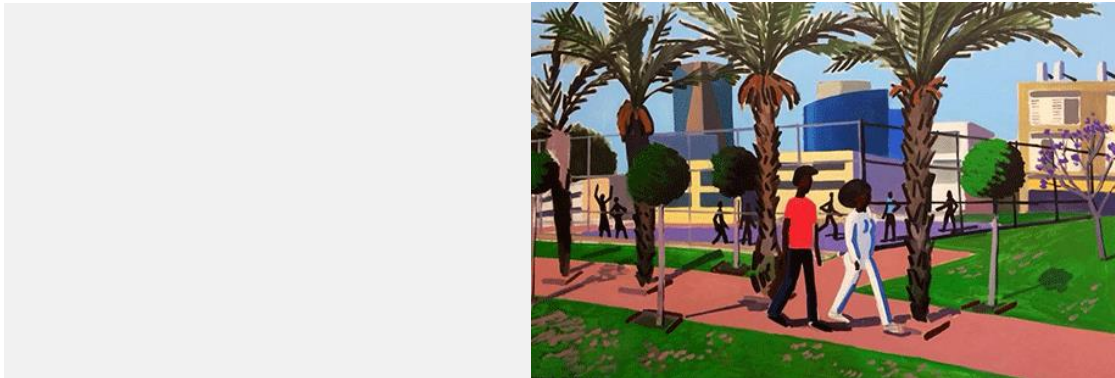
בין שעשוע למחאה פוליטית זועקת

מאת אלינה יקירביץ • 6/01/2015

פליטים אפריקאים בנווה-שאנן ובמשרד הפנים, אשה לבנה וגבר שחור מתעלסים על רקע כתובת מחאה נגד ארגון להב"ה – אלה ואחרים מככבים בעבודותיה האחרונות של זויה צ'רקסקי, שנעות בין שעשוע למחאה פוליטית זועקת ומתווכות בשפה קריקטוריסטית וגרוטסקית, לעתים אילוסטרטיבית.

קבוצת הציירות "ברביזון חדש", שעימה נמנית גם צ'רקסקי, משחזרת את פועלם של חברי אסכולת הברביזון הצרפתית ויוצאות אל הרחוב, לצייר את מה שעיניהן רואות. הקבוצה אינה מבקשת לחדש דבר, גם לא בשפה הוויזואלית. בציורים חוזר שוב ושוב אותו נושא, אותו מסר עיקרי הנוגע לפליטים ולעניי העיר, המדוכאים והמופלים; האחר האקזוטי שלוטשים בו עיניים, זה שסביבו מיוצרים דימויים בסגנונות מוכרים. סכימה זו, שבה צייר-מתבונן מייצר דימוי של האחר האקזוטי והמוחלש, היא המובן מאליו האוריינטליסטי. יתר על כן: הצבעים החזקים והקו הגרוטסקי משווים לה טון וולגרי משהו.

אולם מבט מעמיק יותר בעשייה האמנותית של צ'רקסקי ועליה עצמה פורש תמונה מורכבת בהרבה. אבקש לחזור אל ההיסטוריה הארוכה והעשירה של צ'רקסקי בארץ ובעולם ולהציג את הדברים באופן ליניארי יותר, כלומר באופן שאינו תלוש מהקשר ואינו מתמקד בתקופה צרה וספציפית מאוד בביאורפיה של הציירת.

זויה צ'רקסקי – גן לינסקי, 2014

ראשית, צ'רקסקי ייחודית בנוף הישראלי: היא מגיעה ממסורת אקדמית ותיקה שספגה באוקראינה, מולדתה. סוג כזה של יכולות טכניות אינו נלמד כמעט בשום מוסד בישראל, פשוט משום שאין כאן מסורת של רישום וציור ריאליסטיים אקדמיים. בתקופה הראשונה שלאחר הגירתה לישראל היטיבה צ'רקסקי לתאר את תחושותיהם של המהגרים מברית-המועצות לשעבר ("איציק", 2010; "עבודה ראשונה בישראל", 2010). באמצעות הידע הטכני הרחב שרכשה במולדתה, היא טיפלה בהלם התרבות שחשו רבים מאיתנו, יוצאי ברית-המועצות. ההתנגשות בין שתי התרבויות הפכה בעבודותיה גם להתנגשות בין שתי מסורות של ציור, ואולי יותר נכון, התנגשות בין מסורת להעדרה.

בהמשך הציגה צ'רקסקי שתי תערוכות נוספות שעליהן נכתב רבות – תערוכת היחיד "ציור פעולה" (2006) בביתן הלנה רובינשטיין ו"אולגה סויבלובה היא חרא או סופו של השיח הביקורתי" (2008) "שהציגה יחד עם עבדיי טר-אוגניאן במוסקבה (ראו גם כאן וכאן). שתי התערוכות עסקו בביקורת פנימית נוקבת ושנונה על סצינת האמנות בעיקר בישראל, ברוסיה ובגרמניה. במוסקבה למשל העבירה צ'רקסקי ביקורת בוטה על ידוענים בסצינת האמנות הרוסית, שכמה מהם אף נכחו בתערוכה. לטעמי עצם התעוזה והישירות היה בהן כדי להצדיק את הצגת היצירות.

לאחר מכן מאסה צ'רקסקי בעיסוק בעולם האמנות הסכיזואידי והמתנוון (כך עולה מהעבודות שהוצגו באותן תערוכות) והחלה תקופת "הברביזון החדש". אך כעת, לאחר ההתבוננות ביצירה שלה בפרספקטיבה, ציורי ה"ברביזון" אינם נראים כתוצרים של מבט אוריינטליסטי. להפך. נראה שהציור משקף מבחינתה מבט אותנטי על ה"ישראלים" (ה"איציקים") כשהיגרה ארצה, כמו כשהציגה את דעתה החריפה ביחס למתרחש בקהילת האמנים במוסקה ובברלין.

זויה צ'רקסקי – איציק. אקריליק על עץ, 35/50 ס"מ, 2010

צ'רקסקי, הפועלת במרץ ומציגה באופן עקבי, מעניקה למציאות שהיא חיה בה מקום על הבד, כאובייקט המתפקד כאמנות. מה גם שנושאי הציורים מגוונים בהרבה ממה שנראה תחילה. צ'רקסקי מרבה לצייר את מי שסביבה – חברים, רוסים, אפריקאים ומזרחים, דמויות אנונימיות ברחוב, חקלאים, אמנים בולטים, ובקיצור, גם אם נעשית סלקציה מסוימת, בחירותיה במושא הציור דמוקרטיות מאוד. ציוריה אינם מניפסט פוליטי, הם הזמנה כנה להשתתפות במבט. נראה שהמצקצקים בלשונם פשוט מעדיפים לבקר את צ'רקסקי ולא את המציאות שהיא מתארת.

החוק הלא-כתוב – האומר שכל מי שעוסק בדימוי של בני מיעוטים אתניים, בעיקר אם הם מופלים ונתונים להתעללות ממסדית, הוא בהכרח אוריינטליסט המנצל את מעמדם ומונע מגזענות – מאבד מהרלבנטיות שלו. צ'רקסקי היא ציירת מנוסה ובעלת עוצמה. עיניה חדות, ידה מיומנת. האיסור הדומם לצייר בני מיעוטים אינו תקף לגביה, כי באותה תנופת יד שבה היא מציירת פליט אפריקאי, היא מציירת גם חבר קרוב. עניינה, כאמור, אינו פוליטי, אלא ציורי, עסוק בהתרשמות ובבחירות צבעוניות וחומריות. הפליטים מופיעים בציור כשם שהם מרבים להופיע ברחוב. בדומה לישראלים שפגשה בשנותיה הראשונות בארץ, שהיו אז הזר, השונה, כך גם האפריקאים. שניהם נצפים מאותה זווית ראייה, מעוררים אותה סקרנות ותמיהה לגבי האחר במרחב הציבורי.

תוך התבוננות בציוריה של צ'רקסקי העוסקים בנושא ההגירה מברית-המועצות נחשף קשר נוסף בין הקהילה שהיא שייכת לה לפליטים המעסיקים אותה כעת. למשל ב"עבודה ראשונה בישראל" (2010) מופיעה במרכז הציור אשה צעירה בעלת חזות רוסית. היא מנקה את הרצפה בסלון ישראלי טיפוסי מעוצב בחוסר טעם; מהחלון הרחב נראים עצי דקל ושיכונים. על הספה הוורודה הצעקנית יושבים בחוסר מעש גבר ושתי נשים, כולם בעלי כרס ענקית שהבגדים אינם מצליחים לכסות. פניהם גרוטסקיות, אפם גדול, ומעל לנקודות הקטנות שהן העיניים – גבה אחת עבה זזועפת. מצדו השמאלי של הציור מבצבים טלוויזיה דולקת וישבן של תינוק שדורש "רוצה במבה!". אלה מן הסתם הישראלים. האשה הצעירה, פועלת הניקיון, היא לעומת זאת ענוגה ויפה, לבושה היטב ובצניעות, ממדי גופה תקינים וחינניים. היא תרבותית מפני שהיא מקפידה על הופעה מכובדת. בהשוואה לטביעה החצופה "רוצה במבה!", היא מסמלת את הנימוס והענווה. במלים אחרות, היא נעלה מן המעבידים שלה.

זויה צ'רקסקי – עבודה ראשונה בישראל. אקריליק על בד, 35/45 ס"מ, 2010

אתייחס לציור נוסף שבו צ'רקסקי מתארת את מי שמאיישים כרגע את המשרות שקשורות בניקיון. גם הפעם הם מייצגים את התרבות ולא את הטבע. בציור "גן לוינסקי" (2014) מתואר נוף אורבאני, ניתן לזהות את תל-אביב. בקדמת הציור מופיעים שני אנשים שחומי עור, גבר ואשה. לא ניתן לזהות את פניהם, אך גופם נאה והם נראים שלווים, לבושים בהתאם לסיטואציה, בבגדים נקיים ושלמים, מערביים. הגבר לובש טי-שרט וג'ינס והאשה ככל הנראה בלבוש ספורטיבי לבן. הם מטיילים בפארק לאורך השביל. הפארק עצמו נראה נקי ומטופח, משחק הכדורסל במגרש שמאחורי הזוג מתנהל כשורה וללא אלימות, בתוך גבולות המגרש. היחסים בין הגבר לאשה נראים בריאים ונעימים (בניגוד לציור "איציק", 2010, שבו מתוארת תקיפה מינית כלפי עובדת רוסייה בדוכן פלאפל מצד המעסיק הישראלי שלה).

הצבעים הבהירים משווים לציור אווירה נינוחה וטובה. מובן שאלה אנשים תרבותיים המטיילים בפארק אחר הצהריים, עוסקים בספורט שיש לו חוקים מסודרים, מודעים למוסכמות חברתיות, חיים בסביבה נקייה ומוקפדת, אורבאנית. מדובר באידיליה. שוב, אלה המועסקים ב"עבודה השחורה", הפליטים האפריקאים ב"פארק לוינסקי" והצעירה הרוסייה שמועסקת כעובדת ניקיון ב"עבודה ראשונה בישראל", מיוצגים כחלק הארי של החברה. לפני עשר שנים היו אלה יוצאי ברית-המועצות, כעת אלה האפריקאים; זהו ההבדל היחיד בין אלה לאלה. דמיון זה בין שתי הקבוצות מבטל שוב את החשד הראשוני שצ'רקסקי לוקה בתפיסה אוריינטליסטית מתנשאת.

ברצוני להתייחס שוב ל**מאמרה** של אורטל בן-דיין, שבו היא מעירה על ייצוגים סטיגמטיים ואף גזעניים של מזרחים בציוריה של צ'רקסקי. הייצוגים, שבהם אעסוק בהמשך, אכן סטיגמטיים, אולם אבקש להוכיח שהביקורת של צ'רקסקי על בני מוצאה שלה, קהילת המהגרים מחבר-העמים, חריפה לא פחות ומעידה על ערנות וגמישות פוליטית.

כך למשל בציור "השפלה בבית-הספר" (2011), שבו נראים נערים בלונדינים, אוקראינים, מאיימים לעיני חבריהם הצוהלים על חברם היהודי לכיתה. על הקיר מאחוריו כתוב "הכה את הז'יד" (ז'יד הוא שם גנאי נפוץ ליהודי במזרח אירופה). על השמים משורבטת המלה "קייב" – משמע, התופעה קיימת גם במרכז המתורבת של המדינה.

זויה צ'רקסקי – השפלה בבית הספר (דיפטיר). אקריליק וטושים על בד, 30/40 ס"מ כ"א, 2011

חשיפה זו של אנטישמיות בארץ מולדתה של צ'רקסקי היא ביקורת חריפה וכנה. היא מפנה אצבע מאשימה ובלתי מתפשרת כלפי כל התנהגות כוחנית ואלימה שהיא נתקלת בה. אלא שהביקורת כלפי המזרחים, הגם שהיא מודעת ומורכבת, היא היחידה שמעוררת זעם כזה, כנראה משום שהיא אינה מתיישבת יפה עם הפוליטיקלי-קורקט הישראלי הנוכחי.

ציורים של צ'רקסקי שבהם מתוארת אלימות גזענית בין רוב למיעוט, בין ותיקים למהגרים, בין גזע אחד לאחר, חושפים לא רק את האלימות הישירה המתוארת בציור בין נציגים של שתי קבוצות אתניות או לאומיות; נחשפת גם הגזענות והאלימות הממסדית. ידו הנעלמה של הממסד, האשכנזי לצורך העניין, היא זו שהרכיבה את המציאות כך ששתי קבוצות שונות זו מזו נאלצו לחיות יחד בצפיפות, בלא גורם המגשר על פערים, אוכף סמכויות, מקרב או מפריד. הן הרוסים והן המזרחים, וגם הפליטים האפריקאים, הושלכו לאותן שכונות מצוקה מעורבות. כשם שהממסד אינו מופיע בשטח באותן שכונות, כך הוא נעלם גם מהציורים של צ'רקסקי, אבל רק ברובד החזותי.

גם היום, כמו פעם, צ'רקסקי מבטאת קול מסוים; קולן של קהילות המושכות את תשומת לבה, קהילות שהיא שייכת להן. נכון, אין זה פופולרי לדובב את עצמך, את המצב הפוליטי, החברתי, הכלכלי, דרך ציור. כאילו לציור הניתן לסכם במלים אין זכות קיום. אולם ציוריה של צ'רקסקי מתגברים על התרשמות שטחית ראשונית זו בזכות ההתבוננות הרעננה והוורטואוזיות הטכנית שלה, וכך גם הדמויות, שנראות תחילה סטריאוטיפיות, מתגלות כמורכבות. מבטה על האחר מלא אירוניה ומודעות, ובה בעת גם הזדהות וכנות, ואלו באות לידי ביטוי באמצעים ציוריים ייחודיים בנוף הישראלי.

תערוכתה של זויה צ'רקסקי מוצגת בגלריה רוזנפלד עד ה-31.1.15